

ELS LLIBRES DE VIATGES

Per MANOLO MORENO

INTRODUCCIÓ

En aquesta xerrada intentarem donar a conèixer una font pràcticament inèdita dins la historiografia comarcal, que ha estat molt poc utilitzada, exceptuant unes poques al·lusions a certs viatgers (Vilanueva i Zamora) per part del professor Compte als seus treballs sobre Castelló d'Empúries i la Jonquera, l'article d'Alfons Romero «Viatgers per l'Empordà (s. XVIII)» aparegut a *Hora Nova* a l'agost de 1984, entre d'altres.

Encara que per diversos aspectes la situació geogràfica de l'Empordà no ofereix massa avantatges (lloc de pas de tropes i freqüent camp de batalla durant els segles XVII i XVIII), és en canvi providencial per al nostre treball. En estar el nord-est de Catalunya, fent frontera amb França des de 1659, compten amb moltes més referències dels viatgers que no altres comarques de l'interior, allunyades de les principals rutes. Recordem en aquest sentit que ja des de l'època romana l'Empordà fou travessat per una important calçada, de la qual la toponímia encara en conserva el record (per exemple, Sant Pau de la Calçada) i que amb el temps esdevingué un camí reial i més recentment una carretera general.

Aquesta ruta que uneix Catalunya amb França i Europa ha estat transitada per multitud de persones al llarg de la història, però sols unes quantes, mogudes per distintes inquietuds, varen deixar testimoni escrit del seu viatge. És a aquests transeünts i als seus relats, els llibres de viatges, als que anem a dedicar aquest treball.

A la nostra tesi de llicenciatura, que actualment estem elaborant, hem aconseguit reunir 32 relats de 31 viatgers distints. No és un índex exhaustiu, ja que, per exemple no hem inclòs alguns geògrafs ni militars (per exemple Pere Gil, Martín Cermeño) ja que no els hem considerat viatgers. Per a nosaltres el concepte viatger indica la persona que anava de pas per la comarca, generalment durant un parell de dies (excepte Ambrosio Borsano o Francisco de Zamora) i que, a més, va deixar escrites les impressions del seu viatge.

Un cop aclarit el que entenem per viatger, podem preguntar-nos: Que són els llibres de viatges? Quins són els seus pros i els seus contres? Per respondre el primer interrogant hem agafat la definició que ofereix un dels màxims experts en la matèria, Arturo Farinelli, el qual afirma que:

«Puede ser el relato de viaje una efusión lírica, como una exposición modesta y sencilla, de lo visto y conocido; una descripción, una crónica, un registro, un itinerario de camino...»

Normalment el relat el realitza el mateix viatger, elaborant-lo a partir d'una sèrie de notes agafades durant el trajecte, en les quals recull les seves impressions directes i dades ofertes per persones de cert prestigi en el municipi del qual es tracta. També s'ajuda amb altres llibres de viatges anteriors al seu, geografies i històries consultades abans, durant i després del viatge.

Troblem en alguns relats que el viatger i la persona que redacta el viatge són distintes; això passa per exemple en els viatges de personalitats règies (Felip el Bell, Carles V, etc); personatges que per la seva categoria social porten un gran acompanyament i el seu propi cronista (Lalaing, Vandenesse, etc.).

A vegades el relat es realitza al cap d'uns quants anys d'haver conclòs el viatge, per la qual cosa no ens han d'estranyar certs errors en dates, xifres o altres dades de fàcil oblit o equivocació.

Podem afirmar doncs que els llibres de viatges són una font històrica auxiliar vàlida per a l'estudi del passat, entre altres coses perquè ens ofereixen una sèrie d'apreciacions espontànies i directes sobre la realitat que va observar el viatger (paisatges, edificis, mitjans de comunicació, costums, etc.), i perquè, per tant són documents pretèrits, que, bé guardats en arxius (en forma de manuscrits), bé conservats en biblioteques (els relats impresos), poden servir-nos per conèixer altres facetes diferents a les que la documentació d'arxius parroquials, notariais, etc., ens ofereix, o per què no, complementar-les.

Des de fa ja uns quants anys, nombrosos historiadors de prestigi s'han mostrat partidaris d'utilitzar els llibres de viatges com a font històrica auxiliar per elaborar les seves investigacions. Recordem, per citar només uns exemples, Fernand Braudel, Bartolomé Bernassar i el mateix Pierre Vilar.

Potser un dels primers i més insignes defensors d'aquests relats ha estat, i és el professor Antonio Domínguez Ortiz, el qual en un article publicat a la revista L'Avenç, el 1981, demanava que es tingués més en compte la literatura de viatges i viatgers com a complement d'una historiografia molt tecnificada i deshumanitzada. Així mateix descartava el seu rebuig absolut, per la qual cosa podia servir com a font per realitzar la història total.

No obstant, ell mateix matisava les seves paraules reconeixent que els llibres de viatges havien de passar-se també pel sedàs de la crítica, pel fet que en molts d'ells hi falta informació; altres presenten prejudicis o són superficials, i n'hi ha que són una còpia basta de relats d'altres viatgers anteriors, motiu pel qual no aporten res de nou a l'àmbit que ens ocupa.

Davant d'aquestes perspectives, i per veure quins són els llibres de viatges que cal la pena d'utilitzar, Domínguez Ortiz proposava una primera labor basada en la tipificació dels relats dels viatgers; classificant-los segons la procedència social d'aquests, la seva formació intel·lectual i la finalitat dels seus relats.

Donat l'interès del tema i la polèmica que pot arribar a despertar, la revista l'Avenç va decidir de publicar, el 1982, un extens dossier titulat «Viatgers per Catalunya». Dels diplomàtics del Renaixement als somniadors del Romanticisme». Aquest dossier, en el qual apareixen articles d'historiadors de renom com Ricardo García Cárcel o Eva Serra, l'iniciava el professor Carlos Martínez Shaw amb una defensa a ultrança del llibre de viatges com a font històrica.

Martínez Shaw exposava les raons esgrimides pels detractors dels llibres de viatgers que rebutjaven la seva utilització com a font històrica. Aquestes raons poden resumir-se en:

primer, els llibres de viatges són relats subjectius.

segon, enganyosos.

tercer, carregats de prejudicis, i

quart, superficials.

Davant d'aquestes crítiques Martínez Shaw surt en defensa dels viatgers i del seus relats, afirmant que una mateixa realitat pot suscitar impressions oposades, afegint més endavant:

«Ara bé, cap font històrica és totalment imparcial i unívoca. Ni tan sols les informacions estadístiques, imbuïdes d'exactitud: -i es pregunta- hem de fiar-nos de les declaracions fiscals dels contribuents, dels llibres de comptabilitat de l'empresa, de les enquestes sobre la pràctica religiosa?».

A aquestes qüestions hi afegiríem nosaltres exemples tan clars i recents: és que són fiables els actuals censos de població i de l'electorat? Evidentment no del tot.

De totes maneres Martínez Shaw no oblida els consells de Domínguez Ortiz, i assumeix els seus plantejaments creient que s'ha de realitzar una anàlisi prèvia per escollir bé els viatgers que pensem utilitzar en les nostres investigacions. Aquesta anàlisi consistirà a desvetllar la personalitat de cada viatger, coneixent el seu origen social, la seva formació, els seus interessos, etc..

No obstant, el panorama que sembla tan clar i senzill, en molts casos s'enfosqueix i dificulta, com jo mateix he pogut comprovar, ja que hi ha viatgers dels amb prou feines coneixem el nom i poca cosa més; la cosa es complica encara més quan ni tan sols sabem el nom d'alguns d'ells (els anònims).

Reprenent el text de Martínez Shaw, ens adonem que els relats dels viatgers tenen una utilitat diferent segons les èpoques i segons els temes objecte de la investigació. Així per exemple els relats d'Heròdot o Estrabó serveixen per conèixer les poblacions antigues, mentre que les dades que ofereixen els viatgers il·lustrats, dels segle XVIII, sobre el nombre d'habitants dels pobles espanyols, mereixen escassa consideració davant les xifres del cens de Floridablanca. No obstant, són molts els relats de viatgers dotats de gran precisió, que ens informen d'una manera detallada i veraç dels aspectes fonamentals de la realitat social, econòmica o política.

Davant l'acusació que reben els viatgers que algunes de les seves observacions són trivials per tractar-se de qüestions anecdòtiques, marginals o tòpiques com, per exemple, l'estat dels camins, els problemes amb els hostalers o amb els duaners, etc., Martínez Shaw reafirma que el llibre de viatges pot cobrar un relleu més gran precisament per referir-se a aspectes poc

tractats, considerats anecdòtics i que avui constitueixen el punt de mira de diverses investigacions sobre el que es denomina història de les mentalitats.

Martínez Shaw finalitza el seu article, i nosaltres amb ell aquest apartat, amb un text del gran navegant francès Bourgainville. Es tracta d'un veritable al·legat en defensa dels viatgers que diu així:

«Soy viajero y marino, es decir, un embustero y un imbécil a los ojos de esta clase de escritores perezosos y soberbios que, en la sombra de su gabinete, filosofan a vista de pájaro sobre el mundo y sus habitantes y someten imperiosamente la naturaleza a sus imaginaciones. Procedimiento bien singular, bien inconcebible por parte de gentes que, no habiendo observado por sí mismos, no escriben, no dogmatizan más que según observaciones recogidas en estos mismos viajeros, a los que rehusán la facultad de ver y de pensar».

QUINS VIATGERS VAN PASSAR PER L'EMPORDÀ?

Aquest apartat el creiem suficientment explicitat en les planes que es poden veure al final d'aquest article (fotocòpies que han pogut recollir en entrar a la sala). S'hi reflecteixen les següents dades:

A dalt: Nom del viatger, any del viatge, nacionalitat i ofici.

A dalt: Motiu del viatge i mitjà de transport.

Per això no ens hi estendrem massa.

En tot cas podem fer uns breus comentaris sobre la tipologia de viatgers davant la qual ens trobem. En primer lloc, dir que la gran majoria d'ells procedeix de la classe social alta. Hi abunden els nobles i els diplomàtics, personatges amb alts càrrecs a les corts i cancelleries europees. Al mateix temps comprovem la presència d'un bon nombre d'homes d'Església (nuncis, clergues, predicadors, etc.). Un tercer gran grup el formarien els intel·lectuals o professionals liberals (historiadors, economistes, metges, pintors, etc.).

En segon lloc i íntimament unit a això exposat més amunt, indicar que viatjar era una activitat molt cara, restringida a persones amb suficient poder adquisitiu, capaces de fer front a les copioses despeses que el lloguer dels transports (mules, cotxes, etc.) comportava. Mariano José de Larra en un breu article, publicat el 1835, exposava esplèndidament la situació en aquest sentit:

«En los coches viajaban sólo los poderosos; las galeras eran el carruaje de la clase acomodada; viajaban en ellas los empleados que iban a tomar posesión de su destino, los corregidores que mudaban la vara; los carromatos y las acémilas estaban reservadas a las mujeres de militares, a los estudiantes, a los predicadores cuyo convento no les proporcionaba mula propia. Las demás gentes no viajaban; y semejantes los hombres a los troncos, allí donde nacían morían. Cada cual sabía que había otros pueblos que el suyo en el mundo, a fuerza de fe; pero viajar por instrucción y por curiosidad, ir a París sobre todo, eso ya suponía un hombre superior, extraordinario, osado, capaz de todo; la marcha era una hazaña, la vuelta una solemnidad...».

Una altra cosa que convé ressenyar és que, a part dels viatgers esmentats a les fotocòpies, sabem d'altres que van passar per l'Empordà deixant testimoni del seu pas. Ens ha estat materialment impossible afegir-los en aquesta llista, en uns casos perquè no hem pogut accedir als seus relats (p. ex. de Francesco Barberino, Felip V, Giusseppe Baretti, etc.), i en altres perquè han arribat al nostre coneixement tenint ja molt avançada la investigació (p. ex. els relats de John Talbot Dillon, comte de Guibert, etc.). A pesar d'això volem deixar constància de la seva existència esperant que puguin servir per elaborar futurs treballs que completin l'actual.

No voldria acabar aquest apartat sense fer menció especial a un manuscrit conservat a la Biblioteca del Castell de Peralada, manuscrit fins ara inèdit que recull el relat del viatge d'uns franciscans que van visitar Catalunya a finals dels segle XVI procedents de València. Aquest manuscrit, que rep el nom de **Peregrinació dela yda de Cathaluña**, està essent transcrit per a la seva prompta publicació.

QUINS TEMES COMPRENEN ELS LLIBRES DE VIATGES?

Fer un resum de tot allò que van dir els viatgers sobre l'Empordà pot semblar presumptuós per part nostre, i més tenint en compte que hem de cenyir-nos a un horari i no podem estendre'ns massa en cada un dels quatre apartats en què hem dividit aquesta conferència. No obstant, intentarem fer una aproximació, a grans trets, cap a la temàtica que tractaren els viatgers al seu pas per la comarca, elegint una sèrie de textos que exemplificaran les nostres asseveracions.

El primer que convé tenir en compte és que dels 31 viatgers recollits, bona part d'ells no aporta res de significatiu. En aquest grup caldria incloure-hi per dir només uns quants noms: Rosmithal, Münzer, Colom o Vandenesse. Tots ells es limiten a indicar que van passar per Figueres, les distàncies que la separaven d'altres poblacions i poca cosa més. Podem posar com a exemple Rosmithal que només diu:

«De Geron hay cinco millas de camino hasta Figueras, ciudad puesta en un llano y rodeada de amenos jardines y de florestas pantanosas; dista nueve millas italianas de Perpiñan...».

Els comentaris més destacables tant per la seva extensió com pel seu contingut vénen de les plomes de Barreiros, Cavalli, Borsano, Tours, Townsend, Ponz, Bourgoing, Chantreau, De la Cruz, i en especial de Zamora. La temàtica que toquen tots ells sol coincidir, incidint en la infraestructura del viatge, la geografia del lloc, el medi agrari i el medi urbà, amb diferents matisos en cada un d'aquests grans temes.

Quant a la infraestructura del viatge es fixen, i realitzen comentaris quasi sempre crítics, en els mitjans de transport utilitzats (cavalcadures, galeres, cotxes de colleres, etc.); en l'estat dels camins (quasi sempre lamentable); en els llocs l'alberg (posades, fondes i hostals que tampoc no solen rebre massa elogis); en els perills que els sotjaven pels camins (els bandits tan freqüents i abundants per aquestes terres); i els problemes que comportava l'existència de la duana, que quasi sempre es resolien amb una bona propina per al duaner. Tenim alguns exemples d'aquest últim, però creiem que un dels més significatius, que posa en evidència la corrupció existent entre els duaners, és el que ens ofereix Pierre Nicolas Chantreau:

«Los comisarios de aduanas se aproximaron, hicieron además de quererme registrar, es decir que tendieron la mano para recoger una especie de limosna que tienen la costumbre de recibir en similares circunstancias; les dí cuatro reales de plata (cuarenta sueldos) y mi maleta continuó sagrada...».

La descripció geogràfica de les terres que veuen al seu voltant és un tema que tampoc no descuren els viatgers. En el nostre cas es fixen: a la plana empordanesa subratllant els seus límits; en els rius que la solquen i que han de travessar en més d'una ocasió, perquè amb prou feines existien ponts; a les muntanyes que la volten pel nord, est i sud; en el mar i la costa que la limiten a l'est; i no cal dir en el clima que la caracteritza, destacant el seu tret més distintiu; la tramuntana.

Aquest vent, la força de la qual en més d'una ocasió va impedir de continuar la marxa als viatgers, rep l'atenció d'alguns d'ells, en especial d'aquells que es van veure perjudicats per la seva violenta presència com en el cas de François de Tours:

«Los vientos que son furiosos en este terreno, nos hicieron quedar dos días más que no hubieramos hecho por nuestro gusto, y los vientos son tan grandes que hacen parar a un hombre a caballo simplemente sin poder continuar... Me han asegurado que en este país a veces los vientos habían sido tan furiosos que habían llevado a hombres cincuenta pasos lejos sin tocar el suelo».

Els comentaris sobre el camp empordanès se succeeixen en la pràctica totalitat dels viatgers més amunt assenyalats.

Quasi sempre solen plasmar els tipus de productes agraris i la vegetació, ment que en alguns casos critiquen l'existència de camps no cultivats., Assenyalen com a cultius més estesos els tres típics de la trilogia mediterrània: el blat, la vinya i l'olivera, als quals a partir del segle XVIII se'ls sumarà l'arròs. Un altre producte molt característic del camp empordanès que rep l'atenció de diversos viatgers (Swinburne, Townsend, Zamora, De la Cruz) és el suro, sobretot pel mestratge amb què els empordanesos l'extreien de l'arbre i pels importants ingressos que gràcies a ell rebien alguns municipis (Agullana, La Jonquera). Això és almenys el que dedueix del següent text de Zamora:

«Las operaciones del corcho consisten en arrancarlo, rascarlo, clarearlo o separarlo, quemarlo y aplanarlo. De lo más malo hacen taponas, pagando por cada mil desde 7 a 10 sueldos, ejecutándolo con tal facilidad que hay hombre que hace 2.000 al día. Se venden a sacos para todos los países especialmente en la feria de Belcaire (del Languedoc). Las planchas de corcho se cenden de 15 a 20 pesetas el quintal, para Inglaterra».

I arribem a l'últim gran tema tractat pels viatgers; ens referim a la visió del món urbà, és a dir, de les diferents poblacions de la comarca que visitaren. Per dir veritat, excepte Figueres, la resta de les poblacions de les quals tenim referències no reben un tractament gaire falaguer, amb abundants comentaris despectius respecte a Bàscara, Cadaqués, La Jonquera, etc. És potser aquesta última la que en surt més malparada: Segismundo Cavalli la qualifica de: «lloc petit i miserable»: Henry Swinburne es reitera en això mateix quan diu que

és: «un pueblo mísero». I.P.N. Chantreau no és menys contundent en presentar-la com: «mala villa que los españoles llaman villa, donde tienen una especie de atrincheramiento que ellos llaman fuerte».

Ja hem apuntat que Figueres va rebre un tractament menys crític, en el qual abunden els elogis. Frases com:

«És un indret força bo i poblat». S. Cavalli;

«Buen pueblo, cercado de murallas y buena gente». D. Cuelbis.

«Uno de los mejores pueblos de Cataluña». Monseñor Nicolini.

«Tiene una apariencia decente, confortable, tiene abundancia de mercaderes y comerciantes, y a muy poca distancia de ella se halla la ciudadela más resistente de España». P. Thicknesse.

«És una de les més considerables de Catalunya... Té bons carrers y edificios, ab tres o quatre iglesias dintre y fora de la vila». Rafel Amat Cortada.

Resumeixen en gran mesura la bona impressió que van treure els viatgers com Cavalli, Cuelbis, Monseñor Nicolini, Thicknesse i Amat de la seva visita a la nostra ciutat. Com quasi sempre Zamora va més enllà en les seves reflexions i creu que:

«Figueras puede considerarse en el día como la capital del Ampurdán, así por su vecindario como por la fortaleza construida con el objeto de defender esta llanura».

Alguns dels textos esmentats fan menció a la fortalesa de Sant Ferran, i és que des que s'iniciaren les seves obres, el 1766, va despertar l'interès i l'admiració entre quasi tots els que visitaren la ciutat. Dels dotze viatgers que comptabilitzem a la segona meitat dels segles XVIII, nou fixen la seva atenció en el castell; els seus comentaris són en ocasions laudatoris i en altres no tant.

En general coincideixen a ressaltar la grandiositat de l'obra i la seva bellesa, però al mateix temps hi ha viatgers que consideren excessiva la despesa que la seva construcció estava motivant, i dubten de la utilitat d'una empresa tan faraònica. Vegem un parell d'opinions al respecte:

Joseph Townsend:

«Difícil sería hacerse una idea exacta de todo el trabajo perdido en el establecimiento de una plaza tan fuerte; pero puedo aventurarme a asegurar, sobre la autoridad de los que son competentes, que si las mismas cantidades hubiesen sido gastadas en el cultivo del suelo, en el establecimiento de granjas; si las hubieran empleado en abrir canales y en reparar los caminos para excitar a los extranjeros a venir a España, en lugar de construir las fortificaciones para echarlos de aquí, el aspecto de todo el país hubiera sido cambiado no solamente para su belleza, sino también para su fuerza...».

P.N. Chantreau, amb més mal gust i exagerant una mica diu: «El fuerte de Figueras, tenido por inexpugnable por los españoles, que exageran todo cuando hablan de lo que les pertenece, se haya en el estado más lamentable... No hay un cañón, ni un camino practicable por el que conducirlo. Entre en una especie de casucha que las gentes del país llaman caserna, que, si estuviera reconstruida, podría contener diez mil hombres; sin embargo está ocupada por millones de ratas, que me han

parecido ciudadanos muy activos y domiciliados aquí largo tiempo».

Altres viatgers, com Zamora, De La Cruz, Laborde, deixen de costat les crítiques i ofereixen comentaris favorables, tant pel que el castell representa de gran obra arquitectònica i defensiva, com pels beneficis econòmics i socials que la seva construcció va reportar per a Figueres i la comarca. Zamora, que va visitar detalladament tot el seu recinte, va fixar la seva atenció en aquest últim aspecte:

«Se empezó la obra y en el día ya van gastados más de 40 millones de reales, cuyo dinero ha hecho poner en movimiento a Figueres y promover su población y la del Ampurdán, que todo estaba asolado de resueltas de las guerras del siglo pasado y del presente».

Les opinions de Townsend i Zamora són clarament contraposades en aquest apartat.

Creiem que amb aquest repàs als principals temes que tracten els viatgers, i amb els exemples donats, tenim una àmplia perspectiva del que els llibres de viatges ens ofereixen com a font per a l'estudi de la història comarcal.

BIBLIOGRAFIA DE VIATGES A CATALUNYA. ON LOCALITZAR-LA

Entrem a l'últim apartat d'aquesta conferència; en ell només ens referirem als llocs on podem localitzar els llibres de viatges, ja que la bibliografia tant catalana com la que considerem bàsica a nivell estatal, ve reflectida a les darreres planes d'aquest treball (fotocòpies que se'ls han lliurat en entrar a la sala), i creiem que no mereix més explicació.

Tenim la sort de comptar a Catalunya amb una de les biblioteques més importants quant a llibres de viatges o sobre viatgers. Ens referim a la biblioteca de l'«Institut Municipal d'Història» o «Casa de l'Ardiaca» de Barcelona. Aquí hi trobem uns fons magnífics sobre aquest tema, tant la seva quantitat (hem pogut comptabilitzar almenys un centenar d'obres en diferents llengües), com per la seva qualitat (hi ha exemplars publicats des del segle XVII en endavant, alguns amb sorprenents gravats i il·lustracions, rars i difícils de localitzar en un altre lloc).

Aquest esplèndid fons de llibres de viatgers té el seu origen en un projecte, de principis del nostre segle, pel qual l'Ajuntament de Barcelona va intentar reunir en el seu arxiu «una colección riquísima –la más rica de Europa– de libros de viajes». (A. Farinelli).

Per desgràcia sembla que no es va poder completar del tot, i hi havia llacunes importants com, per exemple, l'absència de la *Revue Hispanique*, publicació clau per al tema dels llibres de viatges ja que, entre altres coses, s'hi va publicar la bibliografia més completa que s'hagi aconseguit de recopilar fins a la data, obra de l'insigne hispanista R. Foulché-Delbosc.

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

Nota: 16

R. Foulché Delbosc.

Es tracta de l'article «Bibliographie des voyages en Espagne et en Portugal», publicat a la *Revue Hispanique*? Vol. III, 1896, pp. 1-349.

S'hi descriuen 858 viatges en 16 llengües, que procedeixen dels fons de diversos arxius i biblioteques europees.

A pesar d'aquesta mancança i d'alguna altra menys significativa, la col·lecció de llibres de viatges de la «Casa de l'Ardiaca» és una de les més grans i completes de tot Europa, juntament amb les de la Biblioteca Nacional de París i del British Museum de Londres.

Un altre gran centre cultural on podem trobar abundant bibliografia de viatges és la Biblioteca de Catalunya de Barcelona. Si bé el nombre d'obres és inferior al que es guarda a la «Casa de l'Ardiaca», la Biblioteca de Catalunya conté relats i col·leccions molt valuosos, com la col·lecció completa de la *Revue Hispanique*, el *Butlletín Hispanique* i algun altre manuscrit. Entre aquest el del Baró de Maldà i el d'Ambrosio Borsano amb sengles relats de viatges i itineraris.

Tant la «Casa de l'Ardiaca» com la Biblioteca de Catalunya, són llocs als quals ha d'acudir qualsevol persona interessada en el tema dels llibres de viatges, ja que en ambdues biblioteques s'hi trobaran les obres necessàries per poder elaborar estudis en els quals sigui obligada la consulta d'aquest font.

A més de les esmentades, podem consultar altres biblioteques a Catalunya en les quals trobarem fons de llibres de viatges suficientment interessants, encara que en menor quantitat. N'hi ha de dos tipus:

Públiques com les de la Casa de Cultura de Girona, del Rectorat o de la Facultat de Lletres de la U.A.B., i la Municipal de Perpinyà.

I privades com les de l'Ateneu de Barcelona i la del Castell de Peralada.

En fi, aquí acabo aquesta xerrada, més llarga del que pensava, amb l'esperança que hagi servit per donar a conèixer aquesta font històrica auxiliar que pot aportar moltes dades interessants per al millor coneixement de la història moderna de l'Empordà.

VIATGERS PER L'EMPORDÀ (1467-1800)

1. ROSMITHAL DE BLATNA, León de (1467). Bohemi. Noble.
Conèixer les corts i costums de països estrangers, i estudiar-hi la disciplina militar. Va viatjar a cavall.
2. MÜNZER, Hieronymus (1494). Alemany. Metge.
Fugir d'una epidèmia. Va viatjar a peu.
3. LALAING, Antoine de (1502). Flamenc. Noble
Acompanyar Felip el Bell en el seu primer viatge a Espanya. Se suposa que va viatjar a cavall (?).
4. GUICCIARDINI, Francesco (1512). Italià. Diplomàtic i historiador.
Venir en missió diplomàtica davant Ferran el Catòlic. A cavall (?)
5. COLON, Hernando (1519). Andalus. Historiador.
Realitzar una geografia peninsular. A cavall (?)
6. VANDENESSE, Jean de (1536-1538). Flamenc, Interventor de Carles V.
Acompanyar l'emperador en els seus viatges, en el primer viatge va arribar a Roses per mar en galera, i va continuar fins a Barcelona per terra a cavall; mentre que el segon viatge el degué fer en sella (?).
7. BARREIROS, Gaspar (1542). Portuguès. Clergue.
Anava de trànsit a Roma per veure el Papa. A cavall (?).
8. CAVALLI, Segismondo (1567). Italià. Diplomàtic.
Venir en missió diplomàtica davant Felip II. Va viatjar a cavall. Es dubta de la veracitat d'aquest viatge.
9. FAING, Gilles de (1598). Flamenc. Noble.

- Acompanyar l'arxiduc Albert en el seu viatge per Alemanya, Itàlia i Espanya. Va viatjar per mar en galerà.
10. CUELBIS, Diego (1600). Alemany. Intel·lectual.
Conèixer el país. Va viatjar a peu i possiblement algun tram en mula.
 11. JOLY, Barthelemy (1603). Francès. Conseller del rei de França.
Acompanyar l'Abat General del Cister pels monestirs de l'orde en els diferents regnes hispànics. Va viatjar en mula.
 12. ANÒNIM (1612). Francès (?). Clergue (?).
Visitar edificis religiosos d'Itàlia, Espanya i França. En mula (?).
 13. ANÒNIM (1660). Francès (?). Noble (?).
Visitar la cort de Madrid, va viatjar en carrossa.
 14. MÉDICIS, Cosme de (1668). Italià. Noble.
Visitar de caràcter oficial. Va viatjar per mar en galera.
 15. JOUVIN, Albert (1672). Francès. No se sap.
Fer una guia per viatges posteriors per Espanya. Va viatjar en galera (terrestre), encara que es dubta de la veracitat d'aquest viatge.
 16. BORSANO, Ambrosio (1673). Italià. Militar.
Realitzar una carta topogràfica de Catalunya. Va viatjar a peu.
 17. NICOLINI, Monseñor (1686). Italià (?). Eclesiàstic.
Anar a Portugal per ocupar la Nunciatura. Va viatjar en cavalcadura.
 18. TOURS, François de (1700). Francès. Predicador caputxí.
Va venir a predicar a Espanya. Va viatjar en cavalcadures.
 19. SILHOUETTE, Etienne de (1729). Francès. Economista.
Ampliar coneixements. Va viatjar en sella de mules.
 20. PEYRON, Jean François (1772). Francès. Diplomàtic.
Ampliar coneixements. Va viatjar en cotxe de colleres.
 21. SWINBURNE, Henry (1775). Anglès. Noble.
Conèixer Espanya. Va viatjar en cotxe de colleres.
 22. THICKNESSE, Phillip (1775). Anglès. No se sap.
Conèixer Espanya. Va viatjar en cotxe de cavalls.
 23. TOWNSEND, Joseph (1786). Anglès. Clergue.
Ampliar coneixements. Va viatjar en diligència.
 24. YOUNG, Arthur (1787). Anglès. Economista.
Conèixer Espanya. Va viatjar en mula.
 25. PONZ, Antonio (1787). Valencià, intel·lectual.
Descriure el més notable del país. Va viatjar en cavalcadures (?).
 26. AMAT I CORTADA, Rafael (1787) (?). Català. Noble.
Conèixer i descriure Catalunya. Va viatjar a cavall.
 27. ZAMORA, Francisco de (1790). Castellà. Fiscal de l'Audiència.
Conèixer i descriure Catalunya. Va viatjar en mula i, alguns trams dels camins més dificultosos, a peu.
 28. CHANTREAU, Pierre Nicolas (1792). Francès. Diplomàtic.
Va venir en missió secreta. Va viatjar en cotxe de mules.
 29. BOURGOING, Jean François (1795). Francès. Diplomàtic.
Va venir en missió diplomàtica davant Carles IV. Va viatjar en cotxe de colleres.
 30. DE LA CRUZ, Nicolás (1797). Andalús. Noble.
Descriure el més notable d'Espanya, França i Itàlia.
Va viatjar en cotxe de colleres i cavalls.
 31. LABORDE, François e (1800). Francès. Diplomàtic i noble.
Acompanyar Lucien Bonaparte a Madrid. Va viatjar en cavalcadures.

BIBLIOGRAFIA BÀSICA SOBRE LLIBRES DE VIATGES

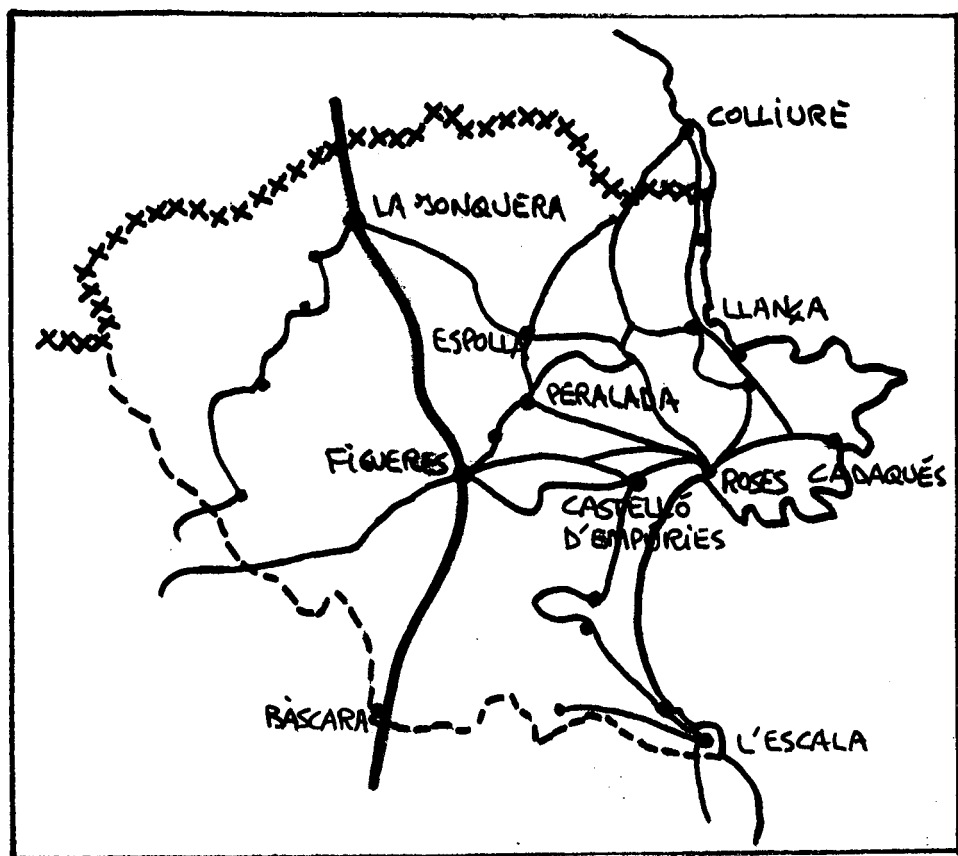
- BOLÒS I MASCLANS, Jordi: **Com veieren els Països Catalans alguns viatgers del segle XVI**. Dalmau, Barcelona, 1980.
- DÍEZ BORQUE, José M^a.: **La sociedad española y los viajeros del siglo XVII**. S.G.E.L.; Madrid, 1975.
- FARINELLI, Arturo: **Viajes por España y Portugal desde la Edad Media hasta el siglo XX**. Divagaciones bibliográficas. C.E.H.; Madrid, 1921.
- Viajes por España y Portugal. Suplemento al volumen de las Divagaciones Bibliográficas (1921)**. C.E.H.; Madrid, 1930.
- FOULCHÉ-DELBOSC, R.: «Bibliographie des voyages en Espagne et en Portugal», a *Revue Hispanique*, III, 1896, pp. 1-349.
- GARCÍA MERCADAL, José: **Viajes de extranjeros por España y Portugal**. 3 volums. Aguilar, Madrid, 1952 (I) 1959 (II) 1962 (III). **Viajes por España**. Alianza Editorial; Madrid, 1972.
- GÓMEZ DE LA SERNA, Gaspar: **Los viajeros de la Ilustración**. Alianza Editorial, Madrid, 1974.
- MARTÍNEZ SHAW, Carlos y otros: «Viatgers per Catalunya. Dels diplomàtics del Renaixement als somniadors del Romanticisme», en *L'Avenç*, núm. 51, juliol-agost 1982, pp. 45-73.
- RIBBANS, Geoffrey W.: **Catalunya i València vistes pels viatgers anglesos del segle XVIIIe**. Barcino; Barcelona, 1955.
- ROBERTSON, Ian: **Los curiosos impertinentes**. Editora Nacional; Madrid, 1976.

BIBLIOGRAFIA DE VIATGES PER CATALUNYA

- AMAT CORTADA, Rafael: **Excursions d'en Rafel Amat Cortada per Catalunya i Rosselló en l'últim quart del segle XVIIIe**. Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, 1919. Institut Municipal d'Història (IMH), Barcelona. Manuscrit núm. 402 a la Biblioteca de Catalunya (BC) de Barcelona.
- ALVAREZ PEÑA, Carlos: «Un viajero italiano del siglo XVI en Lérida», en *Ilerda*, núm. IV, 1945, pp. 45-73. (BC).
- SWINBURNE, Henry: **Viaje por Cataluña en 1775**. José Porter, Editor; Barcelona, 1946. (IMH). Traduït i il·lustrat per Paz Fabra.
- RIBBANS, Geoffrey W.: **Catalunya i València vistes pels viatgers anglesos del segle XVIIIe**. Barcino; Barcelona, MCMLV (1955). (IMH). Pròleg de Joan Triadú.
- MIQUEL, Francesc A.: **Viatge a Catalunya d'un conseller del rei de França de l'any 1603**. Col·lecció Episodis de la Història, núm. 98-99. Dalmau Editor; Barcelona, 1967. (IMH).
- YOUNG, Arthur: **Viatge a Catalunya (1787)**. Ariel; Barcelona, 1970. (IMH). Pròleg i traducció de Ramon Boixareu.
- SALVADOR, Joan: **Viatge d'Espanya i Portugal (1716-1717)**. Edicions 62; Barcelona, juliol 1972. (IMH). A cura de Ramon Folch i Guillén.
- ZAMORA, Francisco de: **Diario de los viajes hechos en Cataluña**. Documentos de Cultura, núm. 3. Curial; Barcelona, 1973. (BC-IMH). A cura de Ramon Boixareu.

- LABORDE, Alexandre de: **Viatge pintoresc i històric. El Principat**. I sèrie il·lustrada, núm. 1. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1974. (IMH). Traducció i pròleg d'Oriol Valls i Subirà. Notes de Josep Massot i Muntaner.
- VILA, Marc-Aureli: **Els itineraris d'Hernando Colon per Catalunya, 1519**. Patronat de Cultura del «Centre Català», Caracas, 1976. Biblioteca de la Facultat de Lletres (BFL) de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- MARQUÈS, Josep M^a: «Paso por Gerona de Segismondo Cavalli (1567)», en **Revista de Girona**, núm. 84, tercer trimestre 1978, pp. 329-331. Biblioteca Popular de Figueres (BPF).
- BOLÓS I MASCLANS, Jordi: **Com veieren els Països Catalans alguns viatgers del segle XVI**. Col·lecció Episodis de la Història, núm. 247-248. Dalmau Editor, Barcelona, 1980. (BC-IMH-BFL).
- DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio: «Viatjant per la Catalunya del segle XVI», en **L'Avenc**, núm. 39, juny 1981, pp. 50-53. (BPF-BFL-IMH).
- MARTÍNEZ SHAW, Carlos; GARCÍA CARCEL, Ricardo; Serra, Eva; FERNÁNDEZ, Roberto y SÁNCHEZ, Alejandro: Dossier «Viatgers per Catalunya: dels diplomàtics del Renaixement als somniadors del Romanticisme», en **L'Avenc**, núm. 51, juliol-agost 1982, pp. 45-73. (BPF-BFL-IMH).
- GALERA I MONEGAL, Montserrat: «Barcelona vista pels viatgers del segle XVIII», a **Revista Catalana de Geografia**, volum V, núm. 17, primer trimestre 1982, pp. 87-102. Hemeroteca de la Facultat de Lletres (HFL) de la U.A.B.
- FORD, Richard: **Manual para viajeros por Cataluña y lectores en casa**. Ediciones Turner; Madrid, 1983. (IMH)
- ROMERO, Alfons: «Viatgers per l'Empordà (s. XVIII)», en **Hora de Llibres Suplement literari i cultural**, núm. 7-8, juliol-agost 1984, p. VI (BPF)
- GARRIGA I GINESTÀ, Marta: «Barcelona vista pels viatgers del segle XVIII», en **I Congrés d'Història Moderna de Catalunya**, vol. I, Universitat de Barcelona; Barcelona, 1984, pp. 587-590. (BFL-IMH-BC).
- AMAT, Rafael d': **Viatge a Maldà i anada a Montserrat**. Biblioteca Serra d'or. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1986. A cura de Margarida Aritzeta.

MAPA DE RUTES TERRESTRES COMARCALS A L'EDAT MODERNA

- Camí reial o de França, carreter.
- Camins secundaris, mixtes i de ferradura.
- xxxxxxx** Límits amb França
- Límits comarcals

- Camí carreter era aquell pel qual podien circular carruatges.
- Camí mixte: Era quelcom més estret que el carreter, però permetia també el pas de carros. Part de carreter i part de ferradura. El seu ferm estava generalment en pèssim estat.
- Camí de ferradura: Molt més estret, per la qual cosa només permetia el pas de cavalleries.